

Uluslararası Uyğur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3, 2014, Sayfa: 101-115
Xelqara Uyğur Tetqiqati Jurnali, San: 3, 2014, Sehipe: 101-115.
International Journal of Uyghur Studies, Volume: 3, 2014, Page: 101-115.

UYGUR ARASTIRMALARI DERGISI

Ahmet KARAMAN**

ÖZET

Toplumların tarihinde silinmez izler bırakan şahsiyetler vardır. Sanatçılar da ürettikleri eserlerle tarihe damga vuran kişilerdir. Özellikle bazı edebî eserler, ait olduğu dönemi yansıtan ayna gibidir. Edebî şahsiyetler de bu aynanın mimarları olarak dönemini aydınlatan birer kaynaklardır. Bu kişilerden biri Lutpulla Mutellip'tir. Lutpulla Mutellip, yirminci yüzyılın başlarında Uygurların özgürlük mücadelesine ve Uygur edebiyatının gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır. Bu yönüyle Uygur edebiyatında unutulmaz şahsiyetler arasında yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Uygur Türkçesi, Lutpulla, Uygur edebiyatı.

UYGHUR POET LUTPULLA MUTELLIP

ABSTRACT

In the history of societies, there are personalities who have left indelible marks. Artists are the people who mark to history with works they produce. Especially certain literary works are like a mirror reflecting the period that they belong. As the architects of this mirror, literary personalities are light sources that illuminate the period. One of these literary personalities is Lutpulla Mutellip. At the beginnings of the 20th century, Lutpulla Mutellip contributed to the development of the Uyghur literature and the freedom struggle of the Uyghurs. From this aspect, it has become one of the memorable personalities in the Uyghur literature.

Keywords: New Uyghur Turkish, Lutpulla, Uyghur Poet.

Hayatı ve Edebî Kişiliği

Yirminci yüzyılın başları, Uygur halkının çalkantılar içinde hayat sürdüğü bir dönemdir. Bu dönemde aydınların büyük bir kısmı bir yandan özgürlük mücadelesi verirken diğeryandan cehaletle mücadele etmekteydiler. Mücadelenin sembol isimlerinden biri de Lutpulla Mutellip'tir.¹

Lutpulla Mutellip 1922 yılının 16 Kasım'ında bugün Kazakistan sınırları içinde yer alan Almatı Uygur bölgesinin Çunci köyünün Sayboyu Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Lutpulla Mutellip'in sanata dönüşümü, ileri görüşlü, yeniliklere açık bir kişiliği olan Hézim Ahun'un rolü olması sanatçı kişiliğinin oluşmasında en önemli etkindir.

* Bu makale, "Ahmet Karaman. *Lutpulla Mutellip'in Eserleri*, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011." adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İzmir-TÜRK YE, E-posta: ahkaraman@aku.edu.tr.

¹ Lutpulla Mutellip'in hayatıyla ilgili bilgiler *Uygur Edebiyatı Tarihi* (Milletler Neşriyatı, Pekin 2006, C.3, s. 414-423)'nden özetlenerek alınmıştır.

Çok küçük ya lardan beri halkın a ır artlarda ya amına tanık olması Lutpulla Mutellip'in sanatının olu masında önemli bir rol oynamı tır. Ezilen halkın sıkıntıları sanatçılar, hafızlar, mollalar tarafından dile getiriliyor; özgürlü e ve adalete olan özlem vurgulanıyordu. Bütün bunlar Lutpulla Mutellip'in edebî ahsiyetinin olu masında önemli etkenlerdi.

Lutpulla Mutellip'in ki ili inin ekillenmesinde Gulca ehrinde bulunan Tatar Mektebinde aldığı e itimin önemli bir yeri vardır. Burada çalı kanlı ı, zekâsı ve edebiyata dü künlü ü ile bir anda göze batan Mutellip Batı edebiyatını da tanıdı tır. Ünlü Tatar airi Abdullah Tukay'ı da bu mektepte tanıma fırsatı bulmu tur. Onun iirlerindeki Tatar edebiyatı etkisini bu dönemle ili kilendirmek do ru bir görü olacaktır.

Lutpulla Mutellip'in e itim hayatında Rus Mektebi de önemli bir yere sahiptir. Bu mektep onun adeta dı dünyaya açılan bir penceresi olmu tur. Lutpulla Mutellip bu mektepte Lermantov, Pu kin, Mayakovski, Çehov ve Gorki gibi önemli sanatçıların eserlerini tanırken aynı zamanda dünyadaki önemli siyasi olaylardan da haberdar olmu tur. Özellikle Mayakovski'den dizelerin sıralanı ı, kelimelerin gruplanı ı yönüyle etkilenmi tir. Bu etkiyle serbest iir de yazdı tır. Bu yönüyle Nazım Hikmet'le benzerlik gösterir. Çünkü Nazım Hikmet'te de Mayakovski etkileri görülür.² Rus Mektebinde sadece Rus yazar ve airlerini de il eserleri Çince den Rusçaya aktarılan Lu ün, Mavdun, Tien Cien gibi modern Çin yazar ve airlerini de tanıma fırsatı bulmu tur.³ Bu eserler Mutellip'in siyasi ve edebî fikirlerinin ekillenmesinde çok etkili olmu tur. O günlerde ilericilik olarak algılanan komünizm fikirleriyle özde le tirilen “özgürlük, mücadele, emek” kavramları onda yer etmeye ba lamı tır.

Tatar ve Rus mekteplerinde dü ünçe dünyası ekillenen Mutellip Merup Seidi, Xélib Sattari, Enver Nasiri gibi Uygur airlerinden de Uygur iirinin özelliklerini tanıma imkânına kavu tu. Daha ö rencilik yıllarında duvar gazetesinde iirleri yayımlanmaya ba layan Lutpulla Mutellip'in sanatı modern e itim veren mektepler ile Uygur millî iirinin senteziyle ekillenmi tir.

1939'da Urumçi'de bulunan Bölge Ö retmen Okulu, Mutellip'in hayatında önemli bir yere sahiptir. Oldukça kaliteli bir e itim veren bu kurumda Lutpulla Mutellip bilgi ve tecrübesini artırmı tır. Lutpulla Mutellip'in fikrî altyapısındaki önemli bir olay da 1941'de bir Rus heyetine tercümanlık yapma göreviyle Güney incan'a gitmesidir. Buradaki halkın yoksullu u, ezilmi li i, Gomindan'ın halka baskı ve zulümleri Mutellip'teki halk sevgisini peki tirir. Bu gezi bir anlamda Mutellip'in Gomindan'ın asıl yüzünü görüp tanınmasına vesile olmu tur.

1941'de incan Gazetesi'ndeki Edebiyat Gülzarı adını ta ıyan kö esinde “birlik, mücadele, özgürlük, vatanseverlik, çalı kanlık” temalı edebî de eri iirler yayımlanmaya ba lar. Bu iirler Gomindan'ı rahatsız etti i için Lutpulla Mutellip'i Aksu'ya sürerler. Aksu Gazetesi'nde de çalı malarına devam eden Lutpulla Mutellip halkı Gomindan'a kar ı mücadeleye te vik eder. Ancak ihanete u rar. Gomindan'a kar ı mücadele etmek için kurdu u “Uçkunlar ttifakı” açı a çıkar. Üyeleri hapse tıklır. Millî Ordu'nun 1945 yılında Aksu, Kona ehir kentlerini ele geçirmesi Gomindan'ı tela landırır. Lutpulla Mutellip ve arkadaş larının isyan etmesinden korkan Gomindan 18 Eylül 1945'te onları hunharca katleder. Hapishaneyi basıp içeri giren halk duvarda Lutpulla Mutellip'in kanıyla yazdı ı u iki dizelye kar ıla ır:

Bu keñ zémın men üçün boldı dozax,

Ya gülümni xazan qıldı qanxor eblex.

² Bilgi için bk. nci Enginün, **Türk Dili Dergisi-Türk iiri Özel Sayısı IV**, TDK Yayınları Ankara 1992, s. 582-583.

³ Nurmuhemmet Zaman, **Uy ur Hazırqi Zaman Edebiyatı Tarixi**, incan Xelq Ne riyati, Ürumçi 2002, s. 232.

Bu geni topraklar bana cehennem oldu

Gonca gülümü soldurdu kan içici alçak

Lutpulla Mutellip çocuk ya ta ba ladı ı iire gencecik bir ya ta kanının son damlasını da harcamı bir sanatçıdır. Dokuz yıla sı dırdı ı eserleriyle Uygur edebiyatında kalıcı izler bırakmayı ba armı tır.

Lutpulla Mutellip deneme, sahne eserleri ve makaleler yazmı sa da onun edebî ki ili ini olu turan aslî unsur iirdir. Bu bakımdan onun edebî ki ili i hakkındaki de erlendirmelerde de iirleri dayanak notasını olu turmalıdır.

Lutpulla Mutellip'in iire Gulca'da yazdıklarıyla ilk adımını atmı tır. Bu dönem iirlerini ba langıç iirleri saymak gerekir. Urumçi'deki iirleriyle yükselmi ve kendinden söz ettirmeye ba lamı tır. Aksu'da yazdı ı iirleri ise artık onun iirdeki ustalı ını gösteren ve döneminin iirine damgasını vuran iirler olarak tasvir etmek mümkündür. Hangi dönemde yazmı olursa olsun onun iirlerinde saflık, do allık ve samimiyet vardır.

Lutpulla Mutellip'e göre gençlik bir ülkenin gelece idir. Bir ülkenin ba ımsız, güçlü ve birlik içinde ya aması gençlerinin çalı kanlı ına ba lıdır. Lutpulla Mutellip'in iirlerindeki halkın birli inden kasıt Çin'de ya ayan bütün halkların birli idir. Lénin undağ Ügetken adlı iirinden anla ıldı ına göre Rus Mektebi'nde almı oldu u e itimin etkisiyle Bol evizm ve Komünizm'e inanmaktadır. Bu inancın etkisiyle Çin'de ya ayan bütün halkların kurtulu unu Çin Komünizm Partisinin önderli indeki kurtulu hareketinde görmektedir.

Lutpulla Mutellip'in iirlerine bakıldı ında toplumun iki tabakası arasında sürekli bir kar ıla tırma yapılmaktadır. Bunlardan biri zulme u rayan ve ezilen tabakadır. Bu kesim “mazlum, yoksul, çile çeken, çalı kan, aslan, kahraman çocuklar, horlananlar, miskin” olarak vasıflandırılır. Di er tabaka ise “zalimler, kan içiciler, cellatlar, rezil güçler, zorbalar, istilacılar, fa istler” olarak tasvir edilen üst tabakadır. Özgürlü e giden yol mazlumun zalimi yenmesinden geçer. Bunun için çok çalı kan olmak gerekir. Zalim ve mazlum arasındaki mücadele yerel de ildir. Lutpulla Mutellip sadece kendi çevresindeki zulümle de il dünyanın çe itli bölgelerinde zulme u ramı insanların da sıkıntılarını dile getirir.

Lutpulla Mutellip'in iirlerini içerik bakımından de erlendirdi imizde iirleri öyle gruplandırabiliriz:

a) Çalı kanlık Konulu iirleri

Lutpulla Mutellip'in ya amında oldu u gibi iirlerinde de göze çarpan en önemli tema çalı kanlıktır. iirlerinde emek ve çalı maya çok de er verdi i görülür. O, gençlerin çok çalı ması gerekti i inancındadır. Ona göre özgürlü ün ve mutlulu un yolu çok çalı maktan geçer. Çimen adlı iirinde Çimen, gece gündüz yorulmadan çalı an bir kızı sembolize eder. Çalı manın süreklili ini vurgularken gece ve gündüz kelimelerindeki tezattan yararlanır. dealize etti i Çimen gençler için bir modeldir:

Çimen-i çan qız, zadi harmaydu,

lep kéçe-kündüz bikar turmaydu.

Emgek yaritidu, aña can atidu,

Xo allıq tapidu, lay ezel bolmaydu.

*Çimen, çalı kan kız, hiç yorulmaz
Çalııp gece gündüz bo durmaz
Emek verir, ona can atar
Mutlu olur, avare olmaz*

Lutpulla Mutellip iirlerinde çalı kan olmak konusunda gençleri telkin etmekle kalmaz toplumun her kesimini çalı ma konusunda te vik eder. le Dixan Aka adlı iirinde:

*Béliñni ba lap, türüp pu qağ - yéñiñni,
le qéli may, yerge qoymay ketminiñni.
u ça da mayliq polu a tégi meysen,
Mañlaydin tamçilap ter aqqanda yigen néniñni.*

*Belini ba layıp, kıvırıp kolunu,
Çalı durma, yere koyma çapanı.
Bu zamanda ya lı pilava de i meyeceksin,
Alın teri akıtıp yedi in ekme ini*

“Çapayı yere koymadan çalı mak” ifadesiyle durmadan çalı manın gereklili ine i aret eder. iirde alın terinin önemi de vurgulanırken kolları kıvırmak deyimi Anadolu’da kullanılan kolları sıvamak deyimiyle benzerlik gösterir.

b) Bilim, Sanat, Kültür ve E itimle İgili iirleri

Cehaletle mücadele Lutpulla Mutellip’in fikir dünyasındaki en önemli olgulardan biridir. Bu dü üncenin iirlerine güçlü biçimde yansıdı mı görüyoruz. Toplumunu kurtaracak olan e itimdir. Ancak e itimli toplumlar özgürlü üne kavu ur ve ezilmekten kurtulur.

Lutpulla Mutellip’e göre insan kalbindeki kir ancak bilimin aydınlı ıyla temizlenir. nsan yüre inin süsü bilimdir. nsan dı görünü üyle de il iç dünyasını zenginle tirmelidir. Hayatının gayesi bilim ve marifet pe inde ko mak olmalıdır. Bu fikirlerini bir iirinde öyle dile getirir:

*Meripet izle, érinme
Serp etkin küçüñni
Boyaq bilen boyi içe té iñni
lim bilen zinetligen içiñni
Marifet ara, ü enme
Harca gücünü
Boya ile boyayaca na dı mı
Bilimle süsle içini*

Sanatta acelecili e kar ı çıkan air sanatın olgunlaşması gerekti ini belirtir. airler öhret pe inde ko mamalıdır çünkü öhret gerçek aire kendili inden gelir. airler, vatanın her yerinde milletin duygularına tercüman olmalı, millete efkatli olmalıdır. airlerin kibirlilikten uzak

● Uygur Şairi Lutpulla Mutellip

durmalarını, saflıklarını hiç bozmamalarını ister. İirleriyle ölümsüzle en airler, halkın bülbülleridir ve sesleri hiç kesilmemelidir:

öhret izlime, air, xalisa u özi kelsun,
cat, méhnet meydanida batur, palvan bol!
Ölüm yoq saña, air zadi ölmeydu,
Elniñ büyük gevdisidiki sap qızıl qan bol!
evket tapmaysen icadiyet bé ida turmiseñ xalis,
Sayra, ötkür hañ-tañ qalsun, bulbulistan bol!

*öhret arama, air, dilerse o kendi gelsin,
Sanat, mihnet meydanında yi it pehlivan ol!
Ölüm yok sana, air hiç ölmez,
Vatanın büyük bedenindeki kıztıl kan ol!
Yücelik bulamazsın sanat ba ında saf durmazsan,
Öt, keskin hayran kalsın, bülbülistan ol!*

Lutpulla Mutellip, sanatta yeni olanın, farklının, özgünlü ün peindedir. Ona göre sanatta alı ılmı olanlardan kurtulup yeni eyler söylemek gerekir. Lutpulla Mutellip, sanatta özgünlü ü dile getirirken bile vatan, millet ve özgürlük kavramlarını bir arada kullanmı tır:

Veten, xelq üçündür daim bizniñ i imiz,
Azat turmu a nisi boldi her bir ki imiz,
Zor meqsetler yolida bizniñ oy ve pikrimiz,
cat éti tur harmay yép-yéñini zikrimiz,
Qobul eyleñ éirimni bimalal, sazendim.

*Vatan, millet içindir daima bizim i imiz,
Özgür hayat a inası olduk her birimiz,
Büyük amaçlar yolunda bizim dü ünçe ve fikrimiz,
Sanat yapmaktır yorulmadan yepyeni sözüümüz,
Kabul edin iirimi çekinmeden sazendem.*

Lutpulla Mutellip sanata oldu u gibi sanatçıya da hayrandır. Ça atay airi Nevaî'nin sanatına hayrandır. Nevaî gibi büyük sanatçıların eserleriyle ölümsüz olduklarını vurgular. Eserlerinden övgüyle söz eder:

Navayi qandaq bir ulu ademdur deymen.
Qénidu u navayi, qéni bir körsem,
Mubarek qolliridin uniñ bir süysem.
Uniñ mazarini her bir varaqtin izle,
Gümbez – qevrisini her misradin izle.

U icat deryasi a çömülgen,

U her misra tüvige kömülgen.

Nevaî ne kadar büyük bir insandır derim.

Nerdedir bu Nevaî, hani bir görsem,

Onun mübarek ellerinden bir öpsem.

Onun mezarını her bir sayfadan izle,

Kümbet kabrini her mısradan izle.

O sanat nehrine girmi ,

O her mısranın altına gömülmü .

c) Vatan Sevgisiyle ve Milliyetçilikle İlgili İirleri

Lutpulla Mutellip aldığı e itim ve ya adını dönemin siyasi atmosferine bağlı olarak vatan sevgisini ulus devlet anlayışına dayandırmaz. *Biz incañ O ul-Qizliri* adlı iirinde Çin'in bütününe vatan olarak görür. Bu vatana incan halkının gayretleri bir gülistana çevirecektir. Cün o adlı iirinde yer alan “*Cuñgo! Ana yurtimiz sendü*” dizesinde de açıkça görüldüğü gibi ana vatan Çin'dir ve topraklarda ya ayan halk tek bir millettir. iirde vatan için kan akıtıp can vermenin bile vatana olan borcun ödenmesine yetmeyeceğini dile getirir. Vatan temalı iirlerine baktığımızda Lutpulla Mutellip vatana Çin bütünlüğü içinde dü ünümü ve gerçek özgürlüğün bu bütünlük içinde kazanılacağını ummu tur. Bu anlayışı *Muhebbet Hem Nepret* adlı iirinde destansı biçimde dile getirilir. stilacı Japonların yerinden yurdundan ettiğini insaların yürek burkan tablosu dile getirilir. Yine aynı iirde sevdiği için cepheyi terk eden gencin ailesi tarafından reddedilmesi hazin bir şekilde anlatılır. Vatan sevgisi; özgürlük mücadelesi, emek ve çalışmaya temalarıyla güçlendirilmiştir. Muxemmes başlıklı iirinde Çin'de ya ayan halkların birbirleriyle olan mücadelesinin ancak kendilerine zarar verdiğini belirterek bu çekişmeye son verilmesi gerektiğini belirtir. Cuñgo Partizanliri iirinde ise vatan teması Çin'in tamamını içine alır. Japonlarla yapılan savaşta on üç millet için vatan, Çin; bayrak, Çin bayrağıdır:

Ene qolida cuñgo elimi yelpünidu,

“Vetanim!” dep al a qarap telpünidu.

te elinde Çin bayrağı dalgalanıyor

“Vatanım!” deyip ileri atılıyor.

Lutpulla Mutellip'in vurguladığı güçlü bir Çin kurma arzusu ve Çin tabiiyeti pek çok iirinin asıl eksenini oluşturur. Çin'in parlak geçmişi dile getirerek tarihin bu altın sayfalarıyla övünür:

Biz açtuq yéñi yol,

Azatlıq üçün küre ler qıldıq.

Emelge qoyduq

Tarixiñda misli körülmigen i lar.

Biz quru qa

Azat yéñi Cuñgo

Étivatımız bir can,

Bir ten

*Biz açtık yeni yol,
Özgürlük için sava lar yaptık.
Ba ardık
Tarihinde benzeri görülmeyen i ler
Biz kurmaya
Özgür yeni Çin
Atıyoruz bir can,
Bir beden*

air, bu duygularında o kadar samimidir ki fikirlerini benimsemedi i, gerici diye nitelendirdi i Gomindan (Milliyetçi Çin Partisi)'ı Çin Komünist Partisi ile ortak hareket edip özgürlük yolunda aynı safta yer aldı ı için alkı lar. airin fikirlerine iddetle kar ı çıktı ı bir partiyi özgürlük yolunda birlikte hareket etti i için bu kadar kendine yakın görmesi anlamlıdır. Lutpulla Mutellip'i, Gomindan'ın iki yüzlü siyaseti bile millet konusunda Çin'de ya ayan halkların e it ve bütün oldu u fikrinden döndürmemi tir. Kendini Çin'in sa lam iradeli bir evladı olarak görmeyi sürdürmü tür:

Men ceñgivar cuñgo o li, irademdin hiç yanmaymen,

Ben sava çı Çin o lu, irademden hiç dönmiyorum

Lutpulla Mutellip'in bazı iirlerinde özgürlük mücadelesine ba layan Çin, uyanan bir kahraman olarak anlatılır. Çin'i uyutmaya çalı an ngilizlerden, Çin'i yok etmeye çalı an Japonlardan kan içici kuduzlar diye bahseder. Ancak bu büyük kahraman “ya ölüm ya kalım” düsturuyla özgürlük bayra ını dikti. Lutpulla Mutellip, Japon i galinin sona ermesini aynı zamanda incan'ın kurtulu u olarak da görür.

air, ngilizleri ya lı kan içici diye nitelendiriyor. Bu ifadeyi kullanmasının sebebi ngilizlerin sömürgecilik politikasına kar ı çıkmasıdır. Aynı zamanda ngilizlerin diplomatik oyunlarına da dikkat çekmi tir:

Sap qan orap qosaq sal an yapon pakar alcirliri

Bu zor ki iniñ yürek-ba rin su armaq bop köz alaytti.

Her bir iplas tükige oq, zeherlik gaz, bomba ésip,

Bu ademniñ kökrigige um tikenlik qol uzatti.

*Saf kan emici göbekli Japon alçak kuduzları
Bu ulu ki inin yürek ve ba rını de meye fırsat kolluyor
Her bir kirli tüyüne ok, zehirli gaz, bomba asıp,
Bu insanın ba rına u ursuz dikenli el uzatti.*

Ancak incañ'daki okullar için yazdı ı mar lara baktı ımızda Çin'den söz edilmez incañ tek vatandır. incañ'ın topra ı, zenginli i, güzel dizelere yansır:

Yeri keñ, bayli i mol incañ,
Mana süzülüp paqırap yatıdu.
Keñ étiz, qır-yavan dalalırıda
Çimenler daim çiçek atıdu.

*Topra ı geni , zenginli i bol incan,
te süzülüp parıldayıp duruyor.
Geni tarla, çöl, tarla, bozkırlarında
Çimenler her zaman çiçek açacak.*

Lutpulla Mutellip'in vatan ve milliyetçilik konusunda yazdı ı iirlere baktı ımızda görülen hakim dü ünçe, Çin'de ya ayan bütün halklar e ittir ve özgür bir Çin kurmak için birlikte mücadele etmeleri gereklili idir.

ç) Do a ile lgili iirleri

Nilka ve Yedisu gibi çocuklu unun geçti i yerlerin do al güzelli i, saflı ı iirlerine yansırken halkının özellikle de çiftçilerin çile dolu hayatları onun iirlerine akseder. Ancak onun iirleri hep bir co ku, umut ve mücadele ruhu ta ır. Bu co ku ve umut iirlerine bahar özlemi olarak yansır. Bahar gelecekteki güzel günleri temsil eder ve insanlar daima baharı özler. Dixanim a adlı iirinde kı ın gidip baharın gelmesiyle kötü günlerin yerini güzel güzel günlere bırakaca ı beklentisi, basamak mısra özelli i de kullanılarak, çok canlı biçimde dile getirildi i görülür:

Qi lar ketti,
Köklem yetti,
Künniñ nuri
Çéçildi
Appaq qarlar
Éridi,
Dixinim, baharni
Sé indiñmu?
Bostanlarda
Qu lar sayrap,
qi- evqi
Bilen qarap,
Kı lar gitti
Bahar geldi,
Günün ı ı ı
Saçıldı.

Bembeyaz karlar

Eridi

Çiftçim baharı

Özledin mi?

Bahçelerde

Ku lar ötüp

A k ve evk

le bakıp

Mısraların kelimeler, kelime grupları bazen heceler halinde kırılarak alt alta belli bir görüntü oluşturacak şekilde yerleştirilmesine kırık mısra düzeni denir. Genellikle merdiven basamaklarını andırır.⁴ Lutpulla Mutellip ile Nazım Hikmet hem ideoloji yönüyle hem de şiirlerinde kullandıkları kırık mısra düzeni yönüyle benzerlik göstermektedir.

Bahar bütün canlıların ortak beklentisidir. Ku seslerinin baharı bahçeleri doldurması, çiftçilerin alın terini toprağa akıtması hep baharın gelmesine bahardır. Kısaca bahar mutluluk ve ilham kaynağıdır. Şair bu şiirinde baharı özgürlük sembolü olarak da görür. Aydınlık, özgür günler tıpkı baharın beklendiği gibi beklenmelidir. Bunun için çalı şılmalıdır.

Şaire göre Mayıs bir uyanık ve direnç ayıdır. Mayıs yeli özgür Çin'den bütün dünyaya selam söyler:

Ene! Hindi, ispan, hebe ta çoqqiliridin

Dat - peryat, zarlini avazi deydu intiqam!

ular imu azatliq furont – may amalliridin,

Küre çan cuñgo yollaydu qiz in azatliq salam!

te! Hint, spanya, Habe da larının zirvelerinden

mdat, feryat, a lama sesleri haykırıyor intikam!

Onlara da ba ımsızlık cephesi, mayıs yellerinden,

Mücadeleci Çin gönderir co kulu özgürlük selamı!

Şair, yeni yılı eskinin sona erdiği yeniliklerin baharı bir nokta olarak görür. Yeni yıl yeni baharın kazanılacağı bir dönemdir:

Xo , kona yil, biz bilen sen xeli zaman yürüp keldiñ,

Kel yéñi yil, bizlerge sen erep – anlar élip keldiñ,

Kona yil a qoyup çekit, ba la yéñi i larni dep,

Yéñi utuq meydanindin xo xeverler qilip keldiñ.

Elveda, eski yıl bizimle sen çok zaman yürüdüñ,

Gel yeni yıl, bizlere sen eref, anlar aldın,

⁴ Nurullah Çetin, **İir Çözümleme Yöntemi**, Öncü Kitap Yayınları, Ankara 2004, s.159.

*Eski yıla koyup nokta, ba la yeni i lere deyip,
Yeni ba arı meydanından iyi haberlerle geldin.*

Lutpulla Mutellip'in iirlerinde en çok bahardan söz edilmiştir. Çünkü bahar özgürlü ün ve mutlulu un sembolüdür. Baharın gülmesi kın a laması demektir. Yani iyilerin gülmesi kötülerin üzülmesidir. Öyleyse bahar beklenendir. En çok arzulanan mevsimdir:

Bahar külmekte, yolda , tebiet emgüzar séniñdek,
Qi yi lidi, küldi quya xo zerkar, séniñdek.

Ecep ezizdur bahar pesiller arisida,
Teñdi i yoqtur yene xuddi bek yar, séniñdek.

*Bahar gülmekte, yolda , tabiat sevindirir senin gibi
Kı a ladı, güne güldü ho sırmalı, senin gibi*

*Çok mübarektir bahar mevsimler arasında,
Benzeri yoktur daha sanki güzel yar, senin gibi.*

d) De i ik Konularda Yazdı ı iirler

110

Lutpulla Mutellip'in iirlerinde kullandığı genel temalardan farklı temalara da indi i birkaç iiri vardır. *Bizniñ Memet* adlı iirinde dört be ya ma giren çocu un günlük ya antısı anlatılır. Çocu un günlük hayatı sabahdan ak ama kadar bir sıra ile anlatılır. iirin sonlarına do ru çocu un gelece iyle ilgili dü ünceler yer alır. air, mısraların merdiven ekindeki dizili iyle çocu un basamak basamak geli ecek hayatı arasında ekil ve muhteva yönünden de bir ilgi kurmu .

Hesen-Hüsen adlı iirinde gökku a nın dünyayı kucakladı ı gibi barı n dünyada egemen olmasını arzular. Barı ı tehdit eden unsurlar olarak Alman, Japon ve talyan uçaklarını vah i ku lara benzeter. Bunların yuvaları da Berlin, Tokyo ve Roma'dadır.

Alçakgönüllülük Lutpa Mutellip'in en önemli hasletlerinden biridir. E er air ilhamını hakikatten almıyorsa de il iir yazmak nokta bile koyamaz. E er air gururlanırsa bir gün gazel gibi sararıp solacaktır:

Su, hava bolmisa cahanda
Barçe hayatliq bir kün ya almas.
Heqiqet bermise air a ilham,
éir turmaq, hetta çekit uralmas.

*Su, hava olmasa dünyada,
Bütün canlılar bir gün ya ayamaz
Hakikat vermese aire ilham,
iir yazmak bir yana, hatta nokta koyamaz.*

Lutpulla Mutellip sanatçılara hayran oldu u gibi bazı devlet adamlarına da hayrandır. Bunlardan biri Lenin'dir. Lenin'e hayran olmasındaki faktör Rus okulunda aldığı eğitimdir. Bu eğitim sırasında komünizmi tanıması ve komünizmi ezilenlerin kurtuluş reçetesi olarak görmüştür. Bu duygularla Lenin'i kutsallaştırmış, onsuz geçen yılların zor yıllar olduğunu savunmuştur. Stalin'in de Lenin'den edindiği tecrübeyle kısa sürede başarı yakaladığını savunur:

Lénin – tiriklerniñ eñ tirigi,
U küre lerde yéñip ügengen.
Misilsiz keñ tañıniñ yürigi,
Bes, u ceñlerde yéñi ke ügetken.

Léninsiz gañ yıllarnı bésip ötken,
Qara yıllar a gül qışıp ötken,
Lénin izi bilen minutlap yeñgen,
Stalin lénindin yéñi ni ügengen.

*Lenin, canlıların en dirisi,
O savaşlarda yenerek özenmi .
E siz geni de onun yüreği,
Artık, o savaşlarda yenmeyi özenmi .*

*Leninsiz zor yıllar geçirmi ,
Kötü yıllara gül takıp geçmi ,
Lenin'in yöntemiyle tez kazanan
Stalin Lenin'den yenmeyi özenmi .*

Deneme, Makale ve Sahne Eserleri

Lutpulla Mutellip'in Onun Geleceği Büyük ve Parlak, Padişah Samurayları Çok Yorulmuş , Ecel Heyecanında adlarında üç nesri vardır. Bunlardan Onun Geleceği Büyük ve Parlak adını taşıyan yazısı diğer iki nesrinden tür olarak farklıdır. Padişah Samurayları Çok Yorulmuş , Ecel Heyecanında başlıklı yazıları birer deneme örneğidir.

“Onun Geleceği Büyük ve Parlak” deneme yazısı değildir. Yer yer makaleye benzer özellikler taşısa da makalelerine dahil edilmemiştir. Yazıda samimi bir üslubun bulunması, karlıklıklı konuma havası içinde yazılması ve bilim, sanat olaylarından bahsedilmesi nedeniyle yazıya söylemiş diyebiliriz.⁵

Yazıda Çin'den çetleli mazmunlarla söz ediliyor. Pusula, barut, kâğıt, matbaa mukaddes bulularıdır. pekli kumalar vatan evladını saran efkatli ellere benzetiliyor. Bu buluların dünya

⁵ Smail Parlatur, Hatice Şahin, **Türk Dili Sözlü ve Yazılı Anlatım Türleri ve Anlatım Teknikleri**, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2010, s.185.

medeniyetine katkılarını gurur kaynağı olarak görüyor.

Çin Seddi, yazara göre ta tan, topraktan ibaret değildir. Ondaki ta lar vatan evladının etleri, toprak ise kanlarıdır.

Lutpulla Mutellip, Çin’de yaayan milletlerin bir bütün olduğunu fikrine nesirlerinde de sıkça yer verir. Japonların saldırdığı kuzeydoğu bölgesinin kurtarılmasının bir namus meselesi olduğunu vurgular. Aksi halde vücuttan kesilen bir uzuv gibi bedenden ayrılmasının yüz karası olacağını savunur.

Çin-Japon Savaşı’nda Japonlardan aalayıcı ifadelerle söz eder. Onların Çin’e saldırmasını bir sineğin daa saldırması ya da bir fili yutmaya çalışılan olarak görür.

Çin, her türlü tehlikeye hazır olmalı, daima uyanık olmalıdır. Çünkü bu büyük aslan için henüz savaş bitmemiştir.

“Padişah Samurayları Çok Yorulmu” adlı denemesinde yaalı bir Japon askeri ile çocuk yaaki genç bir Japon askerinin sohbeti konu edilir. Japon bayrağındaki ekil ve renklerin anlamları üzerinde yorumlar yapılır. Kırmızı yuvarlak eklin hep felaket getirdiğini, hiç mutluluk getirmediğini yaalı askerinde a vurduğunu duygularındır. Bu duygularda umutsuzluk hâkimdir. Çin’le mücadelenin sonu felaketle bitecek bir mücadele olduğunu dile getirilir.

“Ecel Heyecanında” adlı denemesinde Hitler ve Musolini’yi konu tutur. Onların ahsında faizmi lanetler. Faizmin bataklığa saplandığını ve dingilinin kırıldığını belirterek sonunun geldiğini vurgular. Emperyalizmin dünyadaki bütün insanları nasıl huzursuz ettiğini dile getirir.

Lutpulla Mutellip “Edebiyat Nazariyesi” başlıklı makalesinde edebiyata sosyalist bir anlayışla yaklaşır. Ezilen sınıfların mücadelesi dile getirilir. Edebiyatın ne olduğunu, nasıl anlaşılması gerektiğinin yollarını Marks ve Engels’ten öğrendiğini ifade eder. Ezilen sınıfın devrimci hareketi alkışlanır.

Makalede Lenin ve Stalin’in edebiyat anlayışlarına da yer verilir. Makalede ayrıca edebiyatın ne olduğunu, bedii eser, tipler üzerinde durulur.

“Sanata Muhabbet” başlıklı makalesinde sanatı sevmenin ilkeleri sıralanmıştır. Yani sanat anlayışının çiftçilerin gerçekleştirdiği “Nisan Ayaklanması” doğrultusunda altı siyaset ilkesine göre gerçekleştirilmesi gerekir. Altı siyaset anlayışına göre gerçekleştirilecek siyaset devrimci çizgide ve romantizmden uzak olmalıdır. Makalenin geneline bakıldığında Lutpulla Mutellip “toplum için sanat” görüşünü benimsemiştir ve sanatın mutlak surette toplumun hizmetinde olması gerektiğini ifade etmiştir.

Makalede Uygur Güzel Sanatlar Bölümünün kuruluşundan ve icraatlarından da bahsedilir. Sanatın konusuna mücadele ruhunun aılanması gerektiğini savunur. Sanatta eleştirinin önemini Puşkin’den aktardığı “Sanata sevginin olduğu yerde tenkit de olur.” sözünü vurgular. Lutpulla Mutellip mücadeleci ruhunu makalelerinde de gösterir. Sanatın halka vatan sevgisi ve mücadele gücü aılanması gerektiğini savunur.

Tiyatronun Doğuşu ve Yükseliş Tarihi başlıklı makalesinde tiyatro tarihi hakkında bilgiler verir. Uygur edebiyatında tiyatronun yeni bir tür olduğunu anlatılır. Yunan edebiyatında tiyatronun doğuşuyla ilgili detaylı bilgiler veriyor. Tiyatronun bugünkü durumuna gelmesi ve de er kazanması yolunda hangi aamalardan nasıl geçtiğini ayrıntılı biçimde anlatıyor. Özellikle 17. yüzyıl Avrupa’sında tiyatronun durumu yazar ve eserlerinin özellikleriyle birlikte ele alınıyor.

Savaş Kızı adını taşıyan eser opera özellikleri taşıyor. Basit bir çiftçi ailesi ve onların vatan savunması u runda çektikleri sıkıntılar, gördüğü zulümler anlatılır. Dümanla i birli i yapan hainle

vatani için mücadele eden ailenin trajik durumu canlı biçimde dile getirilir. Bu ailenin kızı olan Yülen eserin ba kahramanıdır. Emperyalistlere karşı mücadele etmek için gidip Partizanların safına katılır. Onu ele geçirmek isteyen Japonlar hainlerin de yardımıyla Yülen'in ailesini bulup i kence eder. Yülen eserde vatansever, gözüpek, millî gurura sahip ki ili iyle ön plana çıkar.

Eserde dikkat çeken bir husus da Japon istilacıardan Uygur Türkçesinde “kötü ruh” anlamına gelen albastı diye söz etmesidir. Bu ifadeyle Japonların hem u ursuzlu unu hem de saldırganlı nı dile getirmi tir.

Çin Moden drama özellikleri ta ır. Tiyatrodaki olaylar bir köyde geçer. Çin Moden yoksul bir köylü kızıdır. Calam ise çiftçi bir gençtir. Çin Moden ile Calam arasında kuvvetli bir gönül ili kisi vardır. Sultan Bey zalim bir toprak a asıdır. Sultan Bey ile Çin Moden arasındaki mücadele toplumun ezilen kesimiyle zalim kesiminin mücadelesinin yansımasıdır. Yazar bu eserinde ezilen kesimin baskıcıların kökünü kurutmak, evlenme özgürlü ü elde etmek, mutlu ya amak gibi insan hak ve özgürlüklerine dayalı konularda kendi kaderini tayin etme mücadelesini ele alır.

Çin Moden’de atasözleri, halk oyunları, türküler, örf ve adetler gibi folklorik unsurlar sıkça yer alır. Calam ile Çin Moden’in dü ününde kızların ve erkeklerin sözlü atı maları Anadolu’nun pek çok yöresinde özellikle Alevi köylerinde oynanan Canimen oyunlarına benzemektedir.⁶

Yine Anadolu’nun ço u yöresinde kız baba evinden gelin olarak çıkarken damadın ailesinden bah i alma gelene i sürdürülmektedir. Aynı gelene i Çin Moden adlı sahne eserinde de görüyoruz.

Lutpulla Mutellip’in Dili ve Üslubu

Lutpulla Mutellip döneminde Uygur edebiyatına ivme kazandıran önemli bir ahsiyettir. Onun ba arılı edebi eserler vermesinde dili ba arılı kullanmasının rolü büyüktür. Eserlerinde “acayıp, adalet, addi, adem, adil, aile, agivet, bab, bayan, beden, bedii, behr, bext, bezi, bina, biyit, callat, camaet, casaret, cavap, dünya, ebet, külli, qabiliyet, qadir, miras, teqdim, tenqit, tepekkür, yekun; ademxor, ahañ, anar, bayavan, cuvan, dukandar, mas, peyda, peyker, veyran, yeksan” gibi pek çok Arapça ve Farsça kelime kullanmı tir. Bu kelimeler zaten halkın günlük ya amında kullandı ı ve kendine mal etti i kelimelerdir.

Lutpulla Mutellip’in eserlerinde gördü ümüz bir ba ka yabancı unsur Çince kelimelerdir. Lutpulla Mutellip’in eserlerinde “ciñ, coza, duycañ, gañ, lavza, sey, tuñçi, vañ, yambu” gibi Çince kelimelerin yanında “pavli qil-, zañliq” Çince kelimelere getirilmi Türkçe kelime ve eklerle birle ik yapıdaki kelimeleri de kullanmı tir.

Lutpulla Mutellip, eserlerinde duygu, hayal ve dü üncelerini en iyi ortaya çıkarabilecek olan atasözü, deyim, vecize gibi söz varlıklarından da yararlanmı tir. Henüz çok genç ya larda halkının ya am biçimini iyi tanması onun eserlerindeki söz varlı nın folklorik unsurlarla zenginle mesini sa lamı tir.

‘Capa tartmi içe halavet yoq.’ (Cefa çekmeden sefa sürülmez.), ‘Yitimniñ a zi a qa tegse, bé i ta qa tégiptu.’ (Yetimin a zı a a de se ba ma ta dü er.)

‘ u ça da mayliq polu a tégi meysen, (Bu zamanda ya lı pilava de i meyesin)

Mañlaydin tamçilap ter aqqanda yigen néniñni.’(Alnından ter akıtıp yedi in ekme ini) gibi söz varlıkları eserlerini folklorik yönden zenginle tiren unsurlardan bazılarıdır.

⁶ Geni bilgi için bk. Ferdi Cansız, **Eski ehir ve Yöresi Canimen Havaları**, AKÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2010.

‘Özi çü er kimki qaz an bolsa orini. (Kazdı ı çukura (kuyuya) kendisi dü mek), qilni qiriq yarsañ.’(kılı kırk yarmak), ‘ t vapa, xotun capa’ (Köpek vefadır, kadın cefa), ‘Çéçi uzun, eqli qisqa’ (Saçı uzun aklı kısa) sözlerini de reddeder. Görülüyor ki Lutpulla Mutellip geçmi in mirasına sahip çıkarken yanlı ları da tenkit ediyor.

Lutpulla Mutellip, Tatar ve Rus okullarında aldı ı e itimle Batı edebiyatını tanıdı Lermantov, Mayakovski, Pu kin gibi Rus sanatçıları örnek alarak kendi özgün üslubunu olu turmu tur. Küçük ya lardan ba layarak halkının ya amını tanıması ve halk edebiyatına olan ilgisi onun Batı kültürü ile geleneksel kültürü sentez yapmasına imkan verdi tir.

Konunun ne oldu una bakılmaksızın onun iirlerinde co ku ve içtenlik de i meyen iki unsurdur. iirlerinde hiciv üslûbu, lirik üslûp, hitabet üslûbu, yalın üslûp, tahkiye üslûbuna; te his, tezat, telmih, istiare, te bih gibi edebî sanatlara yer verdi i görülür.

Sonuç

Lutpulla Mutellip XX. yüzyılın ilk yarısında ya amı ve Uygur edebiyatında önemli izler bırakmı bir ahsiyettir. Hayatının henüz baharındayken öldürülmü olmasına ra men edebî alanda oldukça verimli olmu tur. Daha ö rencilik yıllarında okul gazetesinde yayımlanan iirleriyle ba ladı ı edebî faaliyetlerini deneme, makale, tiyatro türlerinde verdi i eserlerle sürdürmü tür.

Lutpulla Mutellip sanatını Uygur halkının ba ımsızlı ını kazanmasına ve cehaletten kurtulu una adamı tir. Özgürlük mücadelesine sadece eserlerini de il canını da adamı tir.

iirlerinde beyitlerin dı ında dörtlük, be lik ve altılı dizeden olu an bentleri de kullanmı tir. Klasik nazım birimleri dı ında Rus air Mayakovski’nin etkisiyle merdiven nazım birimini de kullanmı tir. Rus airlerin dı ında Nevaî’ye olan hayranlı ını da dile getirmi tir.

Lutpulla Mutellip komünizm fikrine sahiptir. Bu fikri, Rus ve Tatar okullarında gördü ü e itim sırasında tanıdı ve benimsemi tir. Lutpulla Mutellip’e göre Lenin ve Stalin örnek alınacak büyük liderlerdir. Bunun sonucu olarak ba ımsızlık mücadelesinde ba arıyı Çin Komünist Partisi’nin yanında yer almakta görmü tür. Çin’de ya ayan di er milletleri de Çin’in bütünlü ü içinde görmü tür.

Çalı mamızda Lutpulla Mutellip’in Sovyetler co rafyasında yeti mi yüzlerce air ve yazarla ortak temaları i ledi i dikkat çekmektedir. Lutpulla Mutellip, incedi imiz eserlerinde Afrika, Balkanlar, Kafkaslar gibi çe itli co rafyalardaki ezilen insanlardan bahsederken Türkiye’den, Türkiye Türklerinden hiç bahsetmez. Sadece bir yerde olumsuz bir ele tiri olarak “Pantürkist” kelimesini kullanmı tir. “Uygur Güzel Sanatlar Bölümü”nden bahsederken kullandı ı Uygur ifadesi dı ında Uygurlar ya da Uygur halkı ifadelerini kullanmamı onun yerine “ incan Halkı” ifadesini tercih etmi tir. Bu nedenle Lutpulla Mutellip’in milliyetçili ini Uygur milliyetçili i de il de Çin milliyetçili i olarak görmek daha do ru olacaktır.

Eserlerine baktı ımızda hemen hepsinde “çalı ma, emek, vatan sevgisi, cehaletle mücadele ve ba ımsız Çin” ortak temadır.

Lutpulla Mutellip, Yeni Uygur edebiyatında tiyatronun öncüsü sayılır. Tiyatrolarında toplumsal konuların yanında geleneksel unsurlar da yer alır. Halk edebiyatı ürünleri arasında yer alan atasözü, deyim, atı ma ve manileri tiyatrolarına ba arılı bir ekilde ta ımı tir. Özellikle çocuklu unun geçti i yerlerdeki halk kültürünün tiyatrolarına yansıdı ını görüyoruz. Tiyatrolarında geçen “bir yastı a ba koymak”, “a ızdan çıkanın sakala yapı ması”, “Yetimin a zı a a de se ba ı ta a de er.” vb. deyim ve atasözleri folklorik unsurlardan bazılarıdır. Folklorik unsurların yanında köylü- ehirli çatı ması da sosyolojik unsur örneklerindedir. Tiyatrolarındaki ana dü ünçe, halkın ba ımsızlık ruhunu canlandırmak, halkı i galcilere kar ı sava a te vik etmek

ve iki yüzü hainlerle mücadele etmektir. Tiyatroları muhteva olarak ele alındı ında Uygur halkının gördü ü i kenceler, çekti i sıkıntılar, halkın çaresizli i dikkati çeker.

Makalelerinde, edebiyat teorileri, Marksist edebiyat ve tiyatro tarihiyle ilgili detaylar yer almı tır. Makaleleri, yazıldı ı dönemde Yeni Uygur edebiyatındaki bilgi bo lu unu dolduracak niteliktedir.

Eserlerinde kullandı ı dil sadedir. Ancak yabancı kelimeler de kullanmı tır. Alıntı kelimelerin genellikle Arapça, Farsça, Rusça ve Çince'den gelen sözlerdir. Kullandı ı bu yabancı kelimelerin ço u konu ma diline de geçmi olan kelimelerdir. Eserlerinde kullandı ı kelime, deyim, atasözü, mani ve deyi lerin Anadolu sahasında kullanılan söz varlıklarıyla benzerli i dikkati çeker.

Söz varlıklarının benzerli inin yanında gelin giderken kapıyı tutarak damattan bah i isteme, kızların ve erkeklerin kar ılıklı atı maları gibi folklor unsurları Anadolu'nun pek çok yerinde gördü ümüz âdetlere benzerlik göstermesi yönünden önemlidir.

Lutpulla Mutellip, eserlerinde halkının ba ımsızlık mücadelesini anlatırken öz “kendi” zamirini çok sık kullanmı tır. Bu da kendine ne kadar güvendi inin bir ifadesidir.

Lutpulla Mutellip, 20. yüzyılın ilk yarısında Uygur edebiyatının ana temasını olu turan “halkın e itim ve kültür seviyesini yükseltmek, feodal düzene kar ı çıkmak, cehalete topyekün sava açmak, Japon tecavüzcülere kar ı mücadele”⁷ konularında sanat icra etmi öncü bir ahsiyettir.

KAYNAKLAR

- 📖 CANSIZ Ferdi, **Eski ehir ve Yöresi Canimen Havaları**, AKÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamı Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2010.
- 📖 ÇET N Nurullah, **iiir Çözümleme Yöntemi**, Öncü Kitap Yayınları, Ankara, 2004.
- 📖 ENG NÜN nci, **Türk Dili Dergisi-Türk iiri Özel Sayısı IV**, TDK Yayınları Ankara, 1992, s. 582-583.
- 📖 NEC P, Emir Necipoviç, **Yeni Uygur Türkçesi Sözlü ü**, (Çev. klil Kurban), TDK Yayınları, Ankara 1995.
- 📖 PARLATIR smail, AH N Hatice, **Türk Dili Sözlü ve Yazılı Anlatım Türleri le Anlatım Teknikleri**, Ekin Basım Yayın Da ıtım, Bursa, 2010.
- 📖 **Uygur Edebiyatı Tarihi C.3**, Milletler Ne riyatı, Pekin, 2006.
- 📖 ZAMAN Nurmuhemmet, **Uy ur Hazirqi Zaman Edebiyatı Tarixi**, incañ Xelq Ne riyatı, Ürümçi, 2002.

⁷ Nurmuhemmet Zaman, **age**, s. 219